

XX əsrin sərt ruzigarında 37-ci il kabusu ilə üz-üzə dayanmış bir nəsil var. Düşünəndə görürsən ki, onların məşəqqətlərinin, faciələrinin kökləri çox dərinliklərə işləyib. Olduğundan, göründüyündən belə də qat-qat daha ağır bəlaları, fəlakətləri özündə gizlədibdir. Oxuduqlarım, eşitdiklərim və bunun əsasında çıxardığım qənaətlər son olaraq belə bir nəticəyə gəlməyə əsas olubdur.

Əlavə olaraq düşünürəm ki, bu cür böyük ideallarla, yüksək amallarla yaşayan bir nəslin gü-

rin sırasında örnek olacaq bir sima da var. Həmin şəxs digər müasirləri kimi yarımcıq ömür yaşamış Əmin Abiddir.

Son dövrün ən ümdə və həm də örnek olası məsələlərindən birisi bütünlükdə ədəbi-mədəni mühitin uzunü həmin prosesə, baş verənlərə çevirməsi və sayğısıdır. İnsafən deyək ki, keçən əsrin 80-ci illərinin sonlarından bu günə qədər həmin istiqamətdə olanlar özlüyündə şərafət və vətəndaşlıq işidir. Özünəqayıdış və özünüdərk hadisəsidir. Mən və mənim həmyaşıdlarım o prose-

mizdə olan və az ömürdə etdikləri ilə əvəzsiz nümunəyə çevrilən görkəmli simanın yazdıqlarını arxivlərdən çıxararaq ədəbi ictimaiyyətə təqdim etdi. Əmin Abidi bizə bir qədər də yaxınlaşdırdı. Daha dərinlən tanımağımıza şərait yaratdı. Əlbəttə F.Qasımzadənin, M.Quluzadənin, İ.Ağayevin, N.Şəmsizadənin, N.Qəhrəmanlının, Ə.Şamilin və başqalarının da araşdırmalarında müxtəlif səpkili mülahizələr özünə yer alır. Ədəbiyyatşünas alimimiz bir məqamı xüsusi olaraq vurğulayır: "Ə.Abid cəmi qırx il

rialları əsasında məsələnin mahiyyətinə varılması, digər səpkili mübahisələrə aydınlıq gətirilməsi çağdaş ədəbi-nəzəri fikrin keçmişə sayğısıdır. Deyəcəklərim isə Ə.Abidin "Azərbaycan türklərinin ədəbiyyatı tarixi" (Bakı, Elm və təhsil, 2016, 240 səh.) kitabı ilə bağlıdır. Kitabın tərtibçiləri və ön sözün müəllifləri prof. B.Xəlilov və Ə.Şamildir. Layihənin rəhbəri AMEA-nın müxbir üzvü M.Kazımoğlu, əsərin elmi redaktoru R.Xəlilovdur. Olduqca gərəklili və savab işdir. Bu kitabın ərəşəyə gəlməsində rolu olan adı-

vurğulayır ki, "Əmin Abid folklorla bağlı nəşr etdirdiyi məqalələrinə "Türk xalqlarının ədəbiyyatı tarixi" əsərinin birinci cildinin əlyazmasından geniş istifadə edib. Bəzi məqalələrində əsərinin müxtəlif cildlərini qaynaq göstərsə də bu əsərin çox da qabartmayıb. Azərbaycanda folklorumuzla bağlı nəşr etdirdiyi ilk məqaləsi "Heca vəzninin tarixi"ndə əsərinə parçalar var.

Araşdırıcı bu məqaləsində Azərbaycanda ilk dəfə heca vəzninin tarixi dərinlən və elmi şəkildə öyrənilməklə yanaşı,

ƏMİN ABİD VƏ ONUN "AZƏRBAYCAN TÜRKLƏRİNİN ƏDƏBİYYATI TARİXİ" ƏSƏRİ ƏTRAFINDA DÜŞÜNCƏLƏR

nahı nəydi? Fədakarlıq və insanlıq təmsilində nümunəyə çevrilən bu şəxsiyyətlər xalq, millət, insanlıq adına nələr etməyiblər. Elə əvvəldə də, sonda da gəldiyim qənaət bundan ibarətdir ki, bunlar ancaq və ancaq ideallarının, böyük vətəndaşlıq duyğusu ilə yaşayıb-yaratmalarının qurbanı olublar. Çünki imperiyaların düşüncəsində belə şeylərə yer yoxdur. Rejimin müəyyənləşdirdiyi prinsip və ideologiyaya sona qədər sədaqət əsas və başlıca olandı. XIX əsrin birinci yarısından başlayan maarifçilik hərəkatı özündə milli oyanışı, ictimai, siyasi, mədəni düşüncədə canlanmanı zərurət kimi ortaya qoydu. Sonrakı dövrlər üçün mütləq dünyagörüşlü bir nəslin formalaşmasını aktlaşdırdı. A.Bakıxanov, İ.Qutqaşını, M.Ş.Vazeh tərəfindən başlayan hərəkat M.F.Axundov və H.Zərdabi ilə yeni sferaya daxil oldu. M.Mahmudbəyov, S.Ə.Şirvani, S.M.Qənizadə, M.Şahaxtılı, T.Bayraməlibəyov, E.Sultanov, Y.V.Çəmənzəminli, Ə.Hüseynzadə, Ə.Ağayev, M.Ə.Rəsulzadə, F.Köçəri, H.Cavid, R.Əfəndiyev, S.S.Axundov, Ü.Hacıbəyov, S.Mümtəz, H.Zeynallı, V.Xulufu, Ə.Cavad, F.Ağazadə, S.Hüseyn, Qanəmir, B.Behcət, B.Talıblı, M.Müfqi, Ə.Nazim və başqalarının fəaliyyəti ilə ən parlaq dövrünü yaşadı. Bunların gördüyü işlər sayəsində Azərbaycan özünün inkişafının, milli oyanışının ölçatmazlıq zirvəsinə daxil oldu. Bir növ etnosun gediləcək yolu, görülməli işlərinin istiqaməti müəyyənləşdirildi. Azərbaycanın XX əsrin sonundakı oyanışının qaynağında da həmin dövrün ümummilli hərəkatı, ayrı-ayrı şəxsiyyətlərin yüz illər boyu örnek olacaq fəaliyyətləri dayanır. Bu işiqlı şəxslərin və şəxsiyyətlə-

sin içərisindən keçmişik. Bu gün arxiv materiallarının işlənməsi, XIX əsr və XX əsrin əvvəllərindəki ayrı-ayrı məqalələrin, kitabların, şəxsiyyətlərin gördüklərinin təzədən dövriyyəyə gətirilməsi, monoqrafik tədqiqatların yazılması uğurlu bir işdir və gediləcək yolun dönməzliyindən xəbər verir. Əmin Abidlə bağlı yazılanlar, görülməli işlər də bura daxildir. Deyəcəklərim isə Ə.Abidin "Azərbaycan türklərinin ədəbiyyatı tarixi" kitabı təmsilindədir. Onu da əlavə edim ki, Əmin Abidlə bağlı bütün yazıları həmişə xüsusi diqqət və maraqla izləməyə çalışmışam. Daha doğrusu, onun adının belə çəkildiyi məqalələr, kitablar mənə bu imzaya xüsusi bir həssaslıq düşüncəsi formalaşdırıb. Səbəbini belə də heç özüm də bilmirəm. Ancaq mənəndən asılı olmayaraq reallıq belədir. Bir neçə dəfə hətta haqqında düşüncələrimi yazıya gətirmək də istəmişəm. Folklorşünas P.Əfəndiyevin söhbətlərində, yazılarında onun nə qədər böyük işlər görmək arzusu ilə yaşadığını düşünmüşəm. Auditoriyalarda da tələbələrə həmin qənaətlərimi aşılamağa çalışmışam. Söhbətlərimi isə daha çox "Türk xalqlarının ədəbiyyatında mani növü və Azərbaycan bayatılarının xüsusiyyətləri" ("Azərbaycanı öyrənmə yolu" (1930, № 4-5) məqaləsi üzərində qurmuşam.

Artıq bu gün Ə.Abid ədəbi-mədəni mühitə lazımı qədər təqdim olunmuşdur. Ədəbiyyatşünas alimimiz B.Əhmədov "Bir istiqlal yolcusu" (Bakı, Elm, 2003) monoqrafiyası ilə onun haqqında dolğun təsəvvürü formalaşdırdı. Fundamental bir tədqiqat əsərini ortaya qoydu. Daha doğrusu, Əmin Abidi bir bütöv olaraq Azərbaycan elmi ictimaiyyətinə tanıtdı. Yaddaşımda, düşüncə-

yaşadı. Qırx il insanlar üçün orta yaş həddi hesab olunur. Ə.Abid ömrünü isə yalnız tələs, insanların yaşadığı və yarıda qırılmış ömür hesab etmək olar. O, cəmi 20 il yaşayıb-yaratdı, çox sevdiyi sənəti ilə məşğul oldu. Yaradıcı insan, alim, şair, tədqiqatçı və ən nəhayət, Vətəninin azadlığı üçün çalışan əsl Vətəndaş üçün bu - çox qısa bir zamandır. Lakin bu qısa zamanda da Ə.Abid az iş görmədi" (B.Əhmədov. Bir istiqlal yolcusu. (Bakı, Elm, 2003, s.4). V.Bartoldun, A.Samoylovichin, M.F.Köpürlüzadənin, Ə.Nazimin ciddi elmi qənaətləri məhz Ə.Abidin intellektual maraqlarından qaynaqlanırdı. "Kitabi-Dədə Qorqud" ətrafında mülahizələri, M.Füzulinin "Söhbətül-əsmar" əsərini ilk dəfə elmi ictimaiyyətə təqdimi, M.F.Axundovla bağlı təhlilləri, "Gültəkin" imzası ilə şeirlər yazması və s. ciddi elmi-nəzəri təhlilləri zəruriləşdirir. Əsl adının Əmin deyil, Zeynalabdin olması və sənədlər, arxiv mate-

nı çəkdiyim alimlərimizə xüsusi sayğımi bildirirəm. AMEA-nın Folklor İnstitutu yarandığı gündən uğurlu işlərə imza atmaqdadır.

"Azərbaycan folklorunun ilkin nəşrləri seriyası"ndan çıxan kitablar, region folklorunun toplanması sahəsində görülməli işlər, "Dədə Qorqud" jurnalının nəşri, "Tədqiqatlar"ın yenidən mədəni sferaya gətirilməsi, folklorun problemləri ilə bağlı aparılan tədqiqatlar bunun nümunəsidir. Ə.Abidin "Azərbaycan türklərinin ədəbiyyatı tarixi" kitabı da bura daxildir.

XX əsrin əvvəllərində qaldırılan problemlərdən birisi və belə də ən ümdə olanı Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi ilə bağlı dolğun bir təsəvvürün formalaşdırılması idi. Əlbəttə burada mübahisəli, fikir ayrılıqlarına səbəb olan ciddi mülahizələr də özünə yer alırdı. Ə.Abidin "Azərbaycan türklərinin ədəbiyyatı tarixi" də məhz bu mübahisələrin, reallığın və ehtiyacın içərisindən doğmuşdur, bir qədər obrazlı desək, Azərbaycan ədəbiyyatının üzərində ulduz kimi parlamışdır. Kitaba müəllifin "Azərbaycan türklərinin ədəbiyyatı tarixi", "Heca vəzninin tarixi", "Türk el ədəbiyyatına elmi baxış. "Oğuznamə", "Əşirət dövründəki Azərbaycan ədəbiyyatına aid vəsiqələr", "Türk xalq ədəbiyyatında mani növü və Azərbaycan bayatılarının xüsusiyyətləri" əsərləri daxil edilmişdir. Geniş təhlillərə keçməzdən öncə bir məqamı vurğulayaq ki, bu yazılar öz elmi potensialı, nəzəri təhlillərin konseptual xarakterliliyi, problemlərin qoyuluşu baxımından ciddi təhlillərə şərait yaradır. "Ön söz" müəllifləri xüsusi olaraq

nəzəri məsələlərə də geniş yer verib" (səh.7). Görkəmli folklorşünas heca vəznini üzərində apardığı müşahidələr onun türk şeir ənənəsinə dərinlən bələdliyini, ciddi faktlara, yüksək elmi bazaya əsaslandığını düşünməyə imkan yaradır. Müdriklər şeiri xalqın ilk müəllimləri adlandırılırlar. Eyni zamanda onu da əlavə edərk ki, türk xalqlarının dil imkanları, zəngin poetik sistemi özlüyündə heca vəzninin bir düşüncə hadisəsi olaraq formalaşmasına əsas olmuşdur. Təbii proses olaraq gedən türk şeir ənənəsi ilkin başlanğıcdan özü ilə birgə addımlayacaq musiqililiyi də zərurətə çevirmişdir. Məhz Ə.Abidin apardığı bu müşahidələr öz qaynağını şifahi ənənəyə, etnomədəniyyətə dərinlən bələdliyindən, genetik yaddaşa bağlılıqdan, türk ruhunun daşıyıcısı olmadan alır. Doğurdan da Ə.Abidin dedi ki, "vəzn dilin məhsuludur, hər ictimai zümərənin, öz ilk şeirinə verdiyi ahəng, dilinin ümumi ahəngindən ayrılan "ənsar element"lər məcmusudur. Türklərin şeir musiqisini axtarmaq üçün nə Ərəbistanın qızğın çöllərinə, nə də İranın tozlu ovalarına getmək lazım deyildir. Sözlərin dilimizə çevrilməsi bunun fəlsəfəsini anlamaq üçün yetişir.

(ardı gələn sayımızda)

Mahmud ALLAHMANLI
filologiya elmləri doktoru,
professor

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ
PREZİDENTİ YANINDA KÜTLƏVİ
INFORMASIYA VASİTƏLƏRİNİN İNKİŞAFINA
DÖVLƏT DƏSTƏYİ FONDUNUN
MALİYYƏ YARDIMI İLƏ